

Inhoud

Dramatis personae 7
Kaart van Turkije en de buurlanden 10

Inleiding: De spiegel 11
Kaart van het district Varto 24

- 1 Een eindeloos aantal gedaanten 27
Kaart van Varto-Stad 38
- 2 Opstandig land 99
- 3 Het bloedbad van Newala Ask 108
- 4 Een groot man 139
- 5 De dood van Mehmet Serif Firat 182
- 6 Gungum! 199
- 7 Verklikker 225
- 8 De belegering van Varto 244
- 9 De Diepe Staat 281
- 10 De overwinning van de kapitein 306

Nawoord: De zilveren gordel 311

Dankwoord 315

Bibliografie 317

Inleiding

De spiegel

Ik sta in een hotelkamer in Mus in een spiegel te kijken. Ik ben net binnengekomen na gevlucht te zijn voor een stortbui, en de spiegel heeft me halt doen houden. Het is een vuile spiegel waar stukjes van afgebroken zijn, en hij toont een beeld van een ergens tussen jeugd en middelbare leeftijd bevroren man met haar dat in natte arabesken op een glimmend voorhoofd geplakt zit. Het is geen mooi beeld. Van mijn neus lopen troosteloze lenteregendruppels, en de damp die van mijn rode, afgetobde gezicht slaat omfloerst het tafereel met een grijs aureool. Wat mij zorgen baart, is niet dat ik totaal doorweekt ben of de vermoeidheid in mijn ogen, wat te verhelpen is met een handdoek, een droog stel kleren en een nacht goed slapen, maar dat het beeld in de spiegel heel anders is dan het beeld dat ik van mijzelf heb. Slechts zes jaar scheiden me van de laatste keer dat ik in deze zelfde smoezelige kamer in dit maffe hotel voor deze spiegel stond, maar in die zes jaar heb ik, zo lijkt het nu, een onmogelijk aantal overgangsrizen en nederlagen samengepropt die het begin van de rijpe leeftijd markeren. Turend door de waas naar mijn rood aangelopen, opgeblazen, met regenwater bespatte gezicht, zie ik met een schok de veroudering die de mensen buiten op straat in Mus waarschijnlijk ook zien.

De laatste keer dat ik hier in kamer 205 verbleef, de kamer die ze aan buitenlanders geven, was ik een voorlijke jongeman. Ik was buitenlandcorrespondent, wat iets anders is dan journalist, dat wil zeggen, eerder weetgierig dan geïnteresseerd in opzienbarend nieuws, en een beetje een romanticus die zich af en toe te buiten ging aan een uitspatting. Ik was in Turkije namens *The Economist*, de arbiter van de Britse liberale opinie – een mooie, aantrekkelijke

post; de last der verwachtingen schudde ik, staande op mijn voetstuk van onafhankelijkheid en pijnloze armoede als expat, onbekommerd van me af. Nu ben ik, zeggen mijn gedachten me, een echtgenoot en vader met een hypotheek. Maar de meest onaangename verrassing hier is dat ik niet langer een Turk ben.

Ik droog mijn haar. Er wordt op de deur geklopt, zo zacht dat mijn hart een sprongetje maakt. Wie kan dat zijn? ‘Uw thee,’ zegt de kamerjongen, een stugge, magere kerel. Hij heeft voor me gezorgd sinds mijn aankomst vanmorgen en me dingen gevraagd die hij van iemand anders aan mij moet vragen. ‘Ik zal u laten zien hoe uw tv werkt,’ mompelt hij en loopt ongevraagd naar binnen. Onze blikken gaan naar de spullen die op de tafel liggen: een camera, mijn notitieboekjes en een paar pennen; een mobieltje; de contouren van een laptop. Hij laat de tv, die hij als vanzelfsprekend heeft afgestemd op CNN, aanstaan en gaat dan naar de badkamer, waar hij me vertelt dat rood koud is en blauw warm. Vervolgens posteert hij zich bij de deur. ‘Verder nog iets, meneer?’ Ik zet de tv uit, doorzoek mijn tas en geef hem met tegenzin een paar lira. Op de vloer in de badkamer zit een zwarte vlek van zijn schoenen, maar de thee die hij heeft gebracht is lekker en warm.

In 1995 was ik door een liefdesrelatie in Turkije terechtgekomen, vanuit India, waar ik mijn journalistieke carrière was begonnen als reporter van een Indiaas tijdschrift; aan de liefdesrelatie kwam een eind, maar Turkije fascineerde me. Turkije – islamitisch, modern en bijkans democratisch – bood de mogelijkheid om het axioma te toetsen dat conflicten tussen moslimlanden en het Westen onvermijdelijk waren. Het land wankelde van de ene crisis naar de andere; de generaals, de hoeders van de seculiere orde, dwongen een islamitische regering tot aftreden; de waarde van de lira zakte als een baksteen; in het zuidoosten heerste grote onrust door gevechten met separatisten; Turkije dacht dat het Europees was. Dit waren belangwekkende ontwikkelingen, maar er waren niet genoeg correspondenten om er goed en gedegen verslag van te doen. Ik was er trots op het jongste lid van het buitenlandperskorps te zijn, op gelijke voet te praten met de minister van Buitenlandse Zaken. In de saaie, vlekkeloos schoongeboende hoofdstad Ankara, de plaats waar ik gestationeerd was, zocht ik naar smoezen om Istanbul te bezoeken – de louche, intrigerende stad die straalde wanneer de avondzon de Bosporus bestreek en de helmkoepels van de moskee-

en van Sinan in een gouden gloed zette terwijl de meeuwen optornden tegen de wind en spiralen van afval door de Istiklal-sstraat wervelden. Het was een stad van oude mannen die sigaretten rookten en met een klap backgammonschijven neerlegden, en van aanvullige, goedkoop geklede jonge vrouwen in de huwbare leeftijd – een verademing vergeleken met de stijve carrièremakers in Londen. In de nachttrein vanuit Ankara, met te veel arak op in een van rook vergeven restauratiewagen, feliciteerde ik mezelf dat ik in een ruw, weerbarstig en eindeloos boeiend land woonde, een gedeukt oosters schild van Achilles, en dat ik zo bevoorrecht was er ruimer toegang toe te hebben gekregen dan veel anderen.

Afgezien van de aangeboren vriendelijkheid en gastvrijheid van de Turken bezat ik een sleutel van onschatbare waarde. Ik had de Turkse taal geleerd, eerst uit liefde, daarna uit zuinigheid om geen gebruik te hoeven maken van een tolk zoals andere correspondenten, en ten slotte uit waarachtige, diepe genegenheid voor mijn tweede vaderland. Na een jaar was mijn Turks meer dan goed; na drie jaar dachten mensen dat ik een Turk was, totdat een ongelukkig gekozen woord, en daarbij mijn blonde haar en blauwe ogen, voor hen aanleiding waren de vraag te stellen: ‘Ben je maar voor de helft Turks, of ben je een Turk die is opgegroeid in het buitenland?’ Geen van beide klopte. Ik was goed in talen, goed in het nadoen van accenten en in beide opzichten een fanatieke leerling. Ik was er trots op anders te zijn dan de andere correspondenten, die zich overal lieten begeleiden door chauffeurs en tolken. Dankzij mijn enthousiasme voor deze uitbundige, genoeglijke taal was het me gelukt te assimileren. Het beeld dat me destijds aanstaarde was helder en scherp; het was het beeld van een man die hield van het land waarin hij leefde en hield van zijn werk.

Ik leefde in een klein stuk van Turkije, het westelijke deel van de rechthoekige landmassa die onze grootouders Klein-Azië noemden en die wij tegenwoordig Anatolië noemen. Mijn Turkse vrienden uit ditzelfde gebied wensten hun leven als participanten in de mars van de natie naar moderne beschaving niet te beperken tot dit westelijke deel. Ze vierden vakantie in de meest westelijk gelegen strook, het Egeïsche kustgebied, en namen het vliegtuig naar steden in het westen: Rome, Parijs, New York. Wij reporters waren een uitzondering omdat we trips in tegengestelde richting maakten, naar het binnenland en het zuidoosten, waar de Koerdische

Arbeiderspartij, ofwel de PKK, dienstplichtige soldaten neerschoot en ageerde voor onafhankelijkheid; maar dit waren zogeheten werktrips. Van mijn Turkse vrienden waren er maar weinig die er iets in zagen om naar Midden-Turkije te gaan. Waarom verkommeren op het benedendek van een grote lijnboot die naar het westen voer wanneer de zonovergoten brug voor iedereen toegankelijk was? Neem een comfortabele nachtbus vanuit Ankara en word de volgende morgen wakker aan de kust om bij je ontbijt dikke room op te likken, de Griekse overblijfselen te bekijken en richting Griekenland te dobberen. Waar was te midden van je medezonnebaders de PKK, waar waren de in het zwart geklede islamistische vrouwen – ‘tweepotige kakkerlakken’ in het hatelijke woordgebruik van de secularisten? In een ander land, was het niet geheel onjuiste antwoord, een land zo ver verwijderd van de hors d’oeuvres en de naar jasmijn geurende nachten dat het volkomen en zalig irrelevant was.

Het Turkije waar ik woonde was onmiskenbaar het Turkije van Kemal Atatürk. Hij creëerde in 1923 de republiek uit de restanten van het Ottomaanse Rijk en stierf vijftien jaar later. Hij was ook zestig jaar na zijn dood nog de meest invloedrijke politicus van het land. Hij was overal: op enorme, digitaal weergegeven foto’s op de wand van een warenhuis; in een hoek van het tv-scherm, waar zijn silhouet heen en weer golfde op een Turkse vlag; in eindeloze hypothetische vragen (‘Wat zou Atatürk gedaan hebben?’) en de larmoyante, kritiekloze eerbied die mijn vrienden hem toedroegen. Ik stond lankmoedig tegenover de verering van Atatürk, deels om mijn vrienden niet voor het hoofd te stoten, deels omdat zijn op rationalisme en agnosticisme gestoelde waarden leken aan te sluiten bij de mijne. Atatürk en zijn nalatenschap, zeiden mijn vrienden tegen me, waren het enige dat Turkije vrijwaarde van het soort islamitische revolutie dat van buurland Iran een van de achterlijkste landen ter wereld had gemaakt. De door hem gepropageerde Turkse identiteit had voorkomen dat ontevreden bevolkingsgroepen zoals de Koerden zich hadden afgesplitst en een eigen staat hadden opgericht. God verhoede dat Turkije een tweede Iran of een tweede Joegoslavië zou worden!

Terug in Ankara ging ik, als ik verder niets omhanden had, in mijn eentje op bedevaart naar het mausoleum van de grote man, waar ik rondlummelde in een zaal met zijn persoonlijke bezittingen, genoot van de frisheid van zijn chique overhemden en zak-

doeken, zijn verrassend sierlijke schoenen, zijn manchetknopen en spelden en de gesigioneerde foto's die getuigden van zijn aanzien onder de koningen en dictators in de wereld. Hij was een herderlijke autoritaire man geweest, maar voor iemand die op een Engelse particuliere kostschool had gezeten was er niets mis met autoritaire herderlijkheid.

Uiteindelijk verhuisde ik naar Istanbul. Ik dwaalde jarenlang met mijn hoofd in mijn nek door het Europese deel, op zoek naar een appartement met uitzicht op zee, en ten slotte vond ik er een dat naar mijn zin was. Het was een *chambre de bonne*, boven aan vijf bijzonder steile trappen van een negentiende-eeuws flatgebouw, pal aan de tweede bocht in de Faik Pasja-straat, misschien de meest pittoreske straat van Istanbul. Twee verpauperde gezinnen wilden weg. Achtentwintigduizend dollar later was het van mij. Ik was meer kwijt aan dingen die gerepareerd en opgeknapt moesten worden. Op het kluswerk was nogal wat aan te merken, maar dat maakte niet uit. Het uitzicht was mijn Lamborghini. Vanaf mijn balkon zag je de Aya Sophia, de Blauwe Moskee, het Aquaduct van Valens, een paar Byzantijnse kerken, heel wat meer moskeeën en een paar achterbuurten. Als je op je tenen ging staan, zag je een stuk van de Gouden Hoorn – mijn zeezicht. Bezoekers die bekaf van de klim bovenkwamen zeiden 'wauw!'

Op warme ziltige zomeravonden kwam van nabije balkons de geur van gegrild vlees aandrijven, wedijverden de rauwe geluiden van tv-soaps met de schrille kreten van de meeuwen en gooiden de kinderen van mijn burens stenen op mijn dak. Het oude vrouwtje aan de overkant van de straat rookte de ene sigaret na de andere, bad en deed boodschappen door een mand te laten zakken naar de rondtrekkende verkoper beneden op straat. Op een aanpalend stuk grond werden zigeunerbruiloften gehouden. Een uitgelaten, in goud uitgedoste bruid zong een met trillers gelardeerd lied. Ik zag een meisje een paar deuren verderop in de loop van één zomer veranderen in een vrouw; in de herfst hinkelde ze niet langer op straat, maar wiegde ze als een volleerde dame met haar heupen. Op de heuvel cruisten de travestieten door de Istiklal-straat, uit de bars en restaurants steeg kabaal op en in de lucht hing de stank van afval. De Faik Pasja-straat was precies het beetje rauwheid waarvan ik had gedroomd, maar het kwam te laat. Net als het meisje verderop in de straat was ik aan het veranderen. In de herfst zou ook ik vertrokken zijn.

Het was niet bij me opgekomen om uit te zoeken wie er, en in wat voor omstandigheden, hadden gewoond in de huizen in de Faik Pasja-straat voordat in de jaren zestig de grote trek van Turken van het platteland naar de stad op gang kwam – een enorme stroom binnenlandse migranten die nog steeds niet gestopt is. Grieken, Armeniërs, Joden en andere minderheden, dat wist ik nog wel, maar niet veel meer. Istanbul was in de Ottomaanse tijd een kosmopolitische stad, en in dat opzicht misschien ongeëvenaard. Maar daaraan kwam in het eerste kwart van de twintigste eeuw een eind toen de Armeniërs werden gedeporteerd en om het leven gebracht en de meeste Grieken werden uitgeruild voor moslims in Griekenland – en later toen de Joden vertrokken naar Israël en de resterende Grieken het land ontvluchtten vanwege een pogrom. Er was duidelijk een verschil tussen het pluralisme in de Ottomaanse tijd en de onbuigzame Turksheid die Atatürk tot de kern van zijn nieuwe republiek maakte, maar ik nam niet de moeite dit nader te onderzoeken. Evenmin zette ik serieuze vraagtekens bij de Turkse overtuiging dat het Ottomaanse Rijk in zijn laatste jaren slachtoffer van imperialisme was geweest, laat staan dat ik twijfels uitte over de verdraagzaamheid die door de Turken reflexmatig werd toegedicht aan hun voorouders. Ik slikte de bewering dat de door de Ottomaanse Turken aangerichte bloedbaden onder Armeniërs in de Eerste Wereldoorlog nu bewust werden overdreven door een wraakzuchtige Armense lobby en de vrienden van die lobby in Europa en Amerika – xenofoben en racisten. Ik was verheugd over de successen van Atatürk tegen de geallieerden, die Turkije na die oorlog binnenvielen, en dat het hem was gelukt uit de brokstukken van het rijk een levensvatbare natiestaat op te bouwen. En bovenal steunde ik van ganser harte de opvatting, die binnen de politieke klasse gold als een axioma en ondubbelzinnig werd gedeeld door mijn vrienden, dat de Turken van nu Europeanen waren en daarom een plek verdienden in de Europese Unie. Ik was, zou je kunnen zeggen, een kemalist.

Die laatste zomer in de Faik Pasja-straat schreef ik voor *The New York Review of Books* een artikel over de geschiedenis van Turkije van het eind van de negentiende eeuw tot de dood van Atatürk, waarbij ik gebruikmaakte van een aantal recent verschenen boeken in het Engels en Turks. Ik besprak daarin de aarzelende, defensieve hervormingspogingen van de Ottomanen en Atatürks daadkrach-

tige programma om het land bij de tijd te brengen – zijn beroep op republicanisme en rationalisme en zijn afkeer van monarchie en de islam bij het gestalte geven aan een nieuw Turkije. Ik bedacht een ontmoeting tussen Atatürk en Abdulhamit II, de langst zittende sultan van de latere Ottomaanse heersers, om te laten zien hoe groot de verschillen tussen de twee waren. En ik citeerde met instemming de bewering van de oriëntalist Bernard Lewis dat de revolutie van Atatürk, door stem te geven aan het Turkse nationale bewustzijn, had geleid tot de ‘bevrijding van het laatste onderworpen volk van het Ottomaanse Rijk’.

De publicatie werd uitgesteld; mijn artikel verscheen pas verscheidene maanden later. Bijna meteen daarna kreeg ik een reactie op het artikel doorgestuurd die Robert Silvers, mijn redacteur, had ontvangen van James Russell, hoogleraar Armeense Studies aan Harvard, en wilde publiceren. Het was geen vriendelijke brief.

‘Christopher de Bellaigue,’ zo begon Russell, ‘verdonkeremaant het verleden van Turkije met de volgende twee opmerkingen over de Armeniërs: “Ten tijde van de heerschappij van [Abdulhamit II] stierven duizenden Anatolische Armeniërs toen ze tussen 1890 en 1900 in rellen verwickeld waren met Ottomaanse moslims.” De feiten: in 1895-1896 werden er tweehonderdduizend Armeniërs (geen van allen relschoppers) systematisch om het leven gebracht. En ten tweede: “Er was een Turkse identiteit ontstaan als gevolg van het etnische conflict, met name het conflict tussen de Turken en de Armeniërs, van wie er ongeveer een half miljoen stierven tijdens de deportaties en bloedbaden in 1915.” Er werden er drie keer zoveel vermoord in een van tevoren beraamde genocide. Door het merkwaardige taalgebruik van De Bellaigue, “Anatolische Armeniërs”, lijkt het alsof ze van elders kwamen. Dat laatste geldt voor de Turken, de Armeniërs zijn de autochtone bewoners.’

Russell herhaalde het Armeense standpunt dat de Ottomaanse moordpartijen onder Armeniërs van tevoren beraamd waren en niet, zoals de Turken beweerden, geïsoleerde gevallen van veronachtzaming en nalatigheid waren. Vervolgens richtte hij zijn pijlen op *The New York Review*: ‘Als een recensent zou schrijven dat slechts een derde van het werkelijke aantal Joodse slachtoffers van de Holocaust was omgekomen, of dat hun dood toe te schrijven was aan het feit dat ze rellen hadden geschopt, of dat ze hadden besloten met geweld in opstand te komen tegen de Duitse staat, zou u

dit dan afdrukken? Nee. Maar als de nazi's niet waren verslagen en met succes hun vervalste versie van de Holocaust hadden gepropageerd, zou je misschien op deze manier met een onbezwaard geweten over deze misdaad tegen de Joden kunnen schrijven. De grote leugen wordt zonder omwegen geslikt... de Armeniërs en hun medestanders steken hun energie nu niet meer in het bestrijden van de ontkenning van de massaslachtingen, maar in het krijgen van hun recht. Turkije huilt alsof zijn wereld – een op een leugen gefundeerd bouwsel – te gronde wordt gericht. En misschien is dat ook wel zo.'

Ik had allerm minst een onbezwaard geweten. Ik was verbijsterd, niet alleen door de toon van de brief van Russell, maar ook door de mogelijkheid dat ik ernstige fouten had gemaakt. Bij het doornemen van mijn aantekeningen ontdekte ik tot mijn ontzetting dat ik mijn informatie over Abdulhamit II en de Armeense massamoord in 1915 slechts had ontleend aan Turkse of pro-Turkse auteurs. Deze auteurs hadden zich in allerlei bochten gewrongen om de Turken vrij te pleiten van moorddadige bedoelingen, wat onder meer inhield dat ze het aantal Armeense doden sterk bagatelliseerden. Ik belde Silvers. Veel lezers hadden de indruk, zei hij kwaad, dat ik me had opgeworpen als verdediger van de Turken. Nu was ik woedend.

Afgaand op de vijandigheid van Russell en op de berichten die ik kreeg over andere brieven die naar *The Review* waren gestuurd, was me duidelijk dat ik zonder erg een controversieel onderwerp had aangeroerd. Hoe had ik na vijf jaar in Turkije gewoond te hebben blind kunnen zijn voor de gevolgen van zo'n oppervlakkige uiteenzetting van dit thema? Ik wist natuurlijk van de steeds succesvollere pogingen van de Armeniërs om parlementen over de hele wereld zover te krijgen dat ze erkenden dat de gebeurtenissen van 1915 beschouwd dienden te worden als genocide, en van de spanningen tussen Turkije en de Republiek Armenië, het buurland in het oosten, maar op dat moment werd door weinigen in Turkije bevroed dat de genocidekwestie weldra in het middelpunt van de belangstelling zou komen te staan. In mijn tijd als correspondent had ik geen enkel artikel over de bloedbaden in 1915 en de contemporaine betekenis ervan geschreven, en was me dat ook niet gevraagd. Geen enkele buitenlandse diplomaat met wie ik had gesproken had ze bestempeld als een belangrijke factor in de externe betrekkingen van Turkije. Ik had me laten betoveren door de Turken en mis-

schien laten intimideren door hun vierkante stilzwijgen. Russell had een punt. Ik had geholpen het verleden van Turkije verborgen te houden.

Ik wist niet hoe ik moest reageren en of ik überhaupt moest reageren. Op het moment dat mijn artikel verscheen, had mijn leven een andere wending genomen. Ik had in het kader van een journalistieke opdracht voor het eerst de Islamitische Republiek Iran bezocht en was totaal tegen mijn verwachting diep onder de indruk geraakt van het land. ‘Pas op dat je niet terugkomt als een fundo!’ hadden mijn Turkse vrienden me van tevoren plagerig voorgehouden. Maar drie weken in de mondaine en zelfbewuste stad Teheran hadden niet alleen mijn denkbeelden over Iran omver gekegeld, maar ook over de westerse oriëntatie van Turkije, waardoor die oppervlakkig en niet oorspronkelijk was gaan lijken. Vanwege de immense cultuur van Iran en de pogingen van veel Iraniërs om er een eigentijdse invulling aan te geven had de stad gezinderd van een creatieve spanning die ik niet had waargenomen in Turkije. De tweepotige kakkerlakken waarvoor ik was gewaarschuwd, bleken fascinerende mensen te zijn – of althans sommigen van hen. Maar het belangrijkste was dat ik op slag verliefd was geworden op een afstandelijke en mooie Iraanse vrouw, een kunstenares en patriot. Na die eerste trip naar Teheran was ik verkocht. Ik keerde nog wel terug naar Istanbul, maar nog geen jaar later had ik het appartement in de Faik Pasja-straat verhuurd, was ik getrouwd met Bitá en was ik correspondent voor *The Economist* in Teheran.

Om te beginnen miste ik Turkije heel erg. Ik stemde uit heimwee af op de Turkse zenders; Bitá en ik gingen op vakantie in Istanbul. Geleidelijk aan werd het heimwee echter minder en begon ik in Iran, ja zelfs de Islamitische Republiek, alternatieven te zien voor de harde en na-aperige verboden van het kemalisme. Wanneer ik terug was in Turkije, begon het me steeds sterker op te vallen hoe alomtegenwoordig Atatürk was en groeide mijn ergernis wanneer mijn Turkse vrienden zich in hun onwetendheid minachtend uitslieten over Iran. Maar het belangrijkste was dat ik mijn betrouwbare sleutel, de Turkse taal, begon te verliezen. Turks praten ging me niet langer gemakkelijk af. Voorbij was de tijd waarin ik werd aangezien voor een Turk. Ik was inmiddels helemaal weg van het Perzisch, en er slopen steeds meer Perzische woorden in mijn Turks. Mijn lijst van Turkse vrienden werd korter, totdat er nog maar een

paar over waren. Mijn banden met Turkije, die ooit zo sterk waren geweest dat ik had overwogen er voorgoed te blijven, leken te verschrompelen.

Of nee, ze verschrompelden niet, ze veranderden. Ik liet opnieuw mijn gedachten gaan over de brief van James Russell en de gevoelens van gepikeerdheid en nieuwsgierigheid die daardoor in mij waren wakker geschud. Ik begon meer te lezen over de Armeniërs, veel meer dan toen ik nog in Turkije woonde, en over de andere minderheden die de kemalisten een doorn in het oog waren: de Koerden; de alevieten, een groep heterodoxe moslims die door velen binnen de soennitische meerderheid werden verfoeid; de Grieken. Sommige minderheden waren inmiddels qua aantal verwaarloosbaar klein; het voortbestaan van andere, zoals de Grieken, was voornamelijk te danken aan hun fysieke nalatenschap. Maar ze ondermijnden stuk voor stuk de aanspraken op etnische en religieuze uniformiteit, en op Turkijes historische rechten op Klein-Azië, die de grondslagen van de republiek vormden. Ik heroverwoog de stelling van Lewis dat de Turken als laatste onderworpen volk binnen het Ottomaanse Rijk waren bevrijd en kwam tot de conclusie dat die stelling belachelijk was. Het Ottomaanse Rijk was bestuurd en gedomineerd door Turkssprekende moslims, de groep die daarna ook de republiek had gesticht. Vervolgens herinnerde ik me Russells onthutsende opmerking dat de 'wereld' van Turkije 'een op een leugen gefundeerd bouwsel' was. Harder kun je een land bijna niet beledigen; het is hetzelfde als zeggen: 'Moreel gezien hebben jullie geen enkel recht van bestaan.' Wat een haat!

Toen ik in Turkije woonde, had ik slechts in het voorbijgaan stilgestaan bij de bestaande anti-Turkse gevoelens, die ik relateerde aan de Koerden, die hun eisen met zoveel geweld kracht bijzetten dat ze niet te negeren waren. Inmiddels waren er andere minderheden, of de spoken van andere minderheden, die hun plaats binnen de 'wereld' van Turkije opeisten. De problemen bij de Turkse pogingen om lid van de EU te worden en de sympathie van de EU voor de rechten van minderheden hadden meer groepen ertoe gebracht eisen te stellen en grieven te uiten: de alevieten, die niet langer gediscrimineerd wilden worden en eisten dat het lijden van hun geloofsgemeenschap officieel erkend werd; de Koerden, die er kennelijk van overtuigd waren dat niet onafhankelijkheid, maar lidmaatschap van de EU, de remedie was voor hun narigheid. Tegelijkertijd was er

sprake van een groeiend Turks nationalisme waarin de trekken van een lynchmentaliteit te bespeuren waren. Maar de nieuwe stemmen werden serieus genomen, zowel door de EU als door een kleine maar luidruchtige groep Turkse liberalen die werkzaam waren in de universitaire wereld, de media en diverse ngo's. Deze liberalen stelden dat Turkije, wilde het zich ontwikkelen tot een volwassen en volwaardige democratie en uit de schaduw van de generaals treden, zou moeten 'leren leven' met zijn verleden. Deze aantrekkelijke maar vage formulering hield in dat Turkije er goed aan deed zijn stichtingsmythen overboord te zetten en onder ogen te zien hoe Klein-Azië van misschien het meest chaotisch kosmopolitische gebied op aarde was veranderd in een manifest homogene natiestaat, en tot welke ellende dat had geleid en wat dat had gekost. De mythen dienden gedeconstrueerd te worden, de slachtoffers erkenning te krijgen en de misdadigers retorisch ter verantwoording geroepen te worden.

In de loop van verscheidene jaren kwam ik langzaam tot het besluit om dit verhaal te vertellen, maar niet op een conventionele manier. Ik zou me niet gaan verdiepen in boeken in bibliotheken en universiteiten. Ik zou geen hulp vragen van de Koerdische en de Armeense lobby en evenmin te rade gaan bij de politieke vertegenwoordigers van de alevieten in Ankara en Istanbul. Ik zou mijn oor te luisteren leggen bij de vergeten volken zélf. Hun verhaal wilde ik horen, grofkorrelig en ongefilterd, het verhaal van hun liefdes, verliezen en zonden.

In het voorjaar van 2005 zat ik met een oude vriend, een Koerdische aleviet, te eten op het terras van een van de oudste restaurants in Ankara. Terwijl we op ons gemak genoten van een stel ongeëvenaard lekkere *mezes*, vertelde ik hem over mijn plan en vroeg hem wat in Oost-Turkije volgens hem de beste plaats was om dit verhaal op te tekenen.

'Als je een plaats kiest waar gevochten wordt, zul je niet kunnen werken. Ze zullen je dat onmogelijk maken. Je kunt dus beter naar een plaats ergens buiten het oorlogsgebied gaan, in de buurt van de Iraakse grens. Eens kijken...' We richtten ons weer op de bordjes voor ons, onschuldige planten en vissen die fraai contrasteerden met de sterke, lichtelijk misleidende smaak van de arak. 'Daarginds heb je dit niet, weet je!' zei mijn vriend. 'Je zult eraan moeten wennen brood en kaas te eten!'

Toen daarna de mezes van tafel werden genomen en de kalfslever arriveerde, begon mijn vriend te vertellen over Varto. Het was een kleine plaats in het zuidoosten, maar niet zo ver in het zuiden dat er regelmatig gevochten werd, en belangrijker dan je op grond van de grootte zou vermoeden. Het stadje lag iets ten noorden van het grote Armeense Surp Karapet-klooster; ja, het had te maken gehad met de gruwelen van 1915. Later had Varto de Koerdische opstandeling Halit van de Cibrans voortgebracht, de architect van de grote opstand van 1925. Verder had Varto Halits neef Kasim voortgebracht, die was overgelopen en de opstandelingen had verraden aan Atatürk. ‘Wij Koerden,’ glimlachte mijn vriend, ‘hebben veel beroemde vrijheidsstrijders en bijna net zoveel verraders.’

Mijn vriend had Varto leren kennen via zijn vrouw, ook een aleviet, die er familie had wonen. De alevieten van Varto spraken over het algemeen Zaza, zei hij, en de soennieten Kurmanji, allebei Koerdische talen. ‘Maar wees gerust: bijna iedereen spreekt er Turks.’ Vervolgens vertelde hij me over het alevitisch-soennitische conflict dat lange tijd een stempel had gedrukt op het leven in Varto, en dat de staat het conflict had uitgebuit om de eigen positie te versterken.

‘Weet je,’ zei hij, ‘de alevieten van Varto gaan gebukt onder een typische existentiële angst. Ze zijn verdeeld over de vraag of ze Turken of Koerden zijn.’

‘Hoezo?’

‘De Koerdische nationalisteng zeggen dat ze Koerden zijn. De regering zegt dat ze Turken zijn en beloont alevieten die in de pas lopen. Mehmet Serif Firat is een goed voorbeeld. Heb je van hem gehoord?’ Ik schudde mijn hoofd. ‘Hij was een regeringsgetrouwe aleviet die aan de Turkse kant tegen de Koerdische nationalistenvocht en daarna een boek schreef waarin hij stelde dat er niet zoiets bestaat als een Koerd – dat de Koerden niet eens bestaan! Je kunt je voorstellen hoeveel vijanden hem dat opleverde, midden in Koerdistan! Uiteindelijk werd hij vermoord. Het was een moord om persoonlijke redenen, geen politieke moord. Hij werd om het leven gebracht door een oom van hem. Maar dat weerhield de staat er niet van om te beweren dat hij was vermoord om politieke redenen, en hem tot martelaar uit te roepen.’

Tegen de tijd dat ik mijn vis ophad, had ik besloten te gaan schrijven over Varto, die curieuze plaats met een naam als van een schoonmaakmiddel. ‘En de PKK?’ vroeg ik. ‘Sloten mensen uit Varto zich

daarbij aan?' Mijn vriend knikte driftig. 'Varto telt naar verluidt de meeste РКК-leden van alle districten in Turkije. Ken je Nizamettin Tas?' Ik schudde mijn hoofd. 'Hij komt uit Varto. Hij was een van de topmensen van de РКК, totdat hij overliep en tot verrader werd verklaard.' Mijn vriend glimlachte. 'De zoveelste verrader.'

Toen ik die avond het restaurant verliet, door Ankara naar mijn hotel liep en vanwege de nieuwe gebouwen die er stonden een paar keer de weg kwijtraakte, was ik opgetogen dat ik mijn thema had gevonden, mijn opstandelingengebied. Maar mijn blijdschap werd getemperd door een droevige gedachte. Veel Turken in deze stad en elders, besepte ik, zouden mijn publicatie over Varto beschouwen als een oorlogsverklaring, het definitieve einde van een tanende vriendschap. Het Turkije van Ankara en de Faik Pasja-straat en Atatürk en de Egeïsche Zee, het Turkije dat me zoveel had gegeven en me had gemaakt tot wat ik was, dat Turkije zou ik nu de rug toekeren en verraden.